

WAT MAAKT EEN VERZETSHELD?

RUTGER BREGMAN

*de
Correspondent*

**WAT MAAKT
EEN VERZETSHELD?**

RUTGER BREGMAN

*de
Correspondent*

© 2021 Rutger Bregman

Omslagontwerp: De Designpolitie

Illustratie auteur: Cléa Dieudonné

Redactie: Harminke Medendorp

Eindredactie: Andreas Jonkers

Correctie: Annelieke Tillema

Zetten: Frank August

Productie: Floor von Dülmen Krumpelmann

ISBN 9789083117645

NUR 320

www.decorrespondent.nl

De Correspondent publiceert iedere dag advertentievrije journalistiek die jou helpt de wereld beter te begrijpen. Wil je kennismaken met onze verhalen? Ga naar corr.es/rb21, vul je mailadres in en ontvang elke zaterdag een gratis verhaal in je inbox.

In normale tijden heeft een land maar weinig helden nodig. Maar wat als de tijden niet normaal zijn? Dit is het verhaal van Arnold Douwes, een van de grootste verzetsstrijders van Nederland.

Over het vooroorlogse leven van Arnold Douwes is niet veel bekend. Hij hield er niet van om over die jaren te praten. Wat we weten is dat hij in 1906 werd geboren in Laag-Keppel, tussen Doesburg en Doetinchem, als zoon van een predikant. 'Hij leek niet in de wieg gelegd om mensenredder te worden', werd na zijn dood over hem geschreven, en dat was nog zacht uitgedrukt.¹ Al op jonge leeftijd bleek Arnold Douwes een onmogelijk mens.

Tot twee keer toe werd hij van de lagere school gestuurd; het gevolg van een sterk rechtvaardigheidsgevoel en een gebrek aan respect voor autoriteit. Als tiener had hij geen zin in een serieuze vervolgopleiding. Waar twee van zijn broers theologie gingen studeren aan de universiteit, hun vader achterna, meldde Arnold zich bij de Rijks Middelbare Tuinbouwschool in Boskoop, om na een paar jaar weer van school te worden getrapt.

Geen diploma, geen baan, geen vrouw: in niks was Arnold wat de maatschappij van hem verwachtte. Hij ging reizen en stak over naar de andere kant van de oceaan. Tien jaar lang trok hij door Canada en de Verenigde Staten en leefde hij als een zwerver. In een restaurant in Texas kreeg hij het aan de stok met de politie omdat hij het schandalig vond dat een zwarte man niet werd bediend. Hij sloot zich aan bij een tak van de communistische partij en werd als staatsgevaarlijke onruststoker het land uitgezet. De domineeszoon keerde terug naar Boskoop, waar hij zijn studie als hovenier alsnog afmaakte.

Toen brak de beste periode van zijn leven aan. Op 10 mei 1940 vielen de Duitsers Nederland binnen en slechts een paar dagen later werd Arnold aangesproken door een mof op een motor – of hij de weg naar Leiden wist. '*Immer geradeaus*', zei Arnold, terwijl hij in de richting van Utrecht wees. De soldaat sloeg zijn hakken tegen elkaar, salueerde, en reed weg richting Utrecht.²

Het was de eerste verzetsdaad van een man die in het gewone leven niet kon aarden, maar in de oorlog zijn bestemming vond.

*

Wat maakt een verzetsheld?

Als er iets fascineert aan Arnold Douwes dan is het hoe onuitstaanbaar hij was.

Hier hebben we het over iemand die in normale tijden nauwelijks functioneerde en in extreme tijden deed wat vrijwel niemand anders kon. Als je Arnold had verteld dat 'de meeste mensen deugen' zou hij je ongetwijfeld hebben uitgelachen, want hij vond de meeste mensen juist lafaards. Wanneer hij Nederlanders vroeg om Joodse onderduikers te herbergen, kreeg hij steeds dezelfde smoesjes te horen:

Plaatsgebrek, geen schuilplaats, pratende kinderen of [dito] dienstbode, hartkwaal van de huisvrouw, te dicht aan de straat, te ver van de weg af, geen kinderen in huis, te veel kinderen in huis. Allemaal van die bekende smoesjes, ze betekenen allemaal hetzelfde, namelijk: ik wil niet helpen, ik ben te 'egoïstisch'. Ik wens mijn have en goed, mijn vrijheid, niet te wagen voor een ander.³

Na de oorlog deden veel Nederlanders alsof ze in het verzet hadden gezeten. Historici spreken ook wel van de 'verzetsmythe', de fictie dat we als dapper landje massaal in opstand kwamen tegen het Duitse gezag.⁴ In werkelijkheid waren er maar weinig serieuze pogingen tot weerstand. Verzet was zinloos, dachten de meeste Nederlanders, en dus pasten ze zich aan.⁵

Zo kon het gebeuren dat een beschaafd land toekeek terwijl zijn Joodse bevolking werd afgevoerd. Het ambtenarenapparaat werkte gewillig mee, de politie hielp bij het oppakken van ondergedoken Joden en de NS verzorgde het transport naar de concentratiekampen.

Nee, de meeste Nederlanders waren geen NSB'ers of nazi's. De meeste keurden af hoe de Joden werden behandeld en hoopten dat de Duitsers de oorlog zouden verliezen.⁶ Maar als het erop aankwam, bleven de meeste passief. De meerderheid is nu eenmaal geen held, en laten we wel zijn, in normale tijden heeft een land ook weinig helden nodig. Een gezonde samenleving met degelijke wetten heeft genoeg aan gewone mensen die doen wat van hen verwacht wordt.

Maar wat als de tijden niet normaal zijn? Wat als de samenleving niet gezond is? Wat als 'doen wat van je verwacht wordt' *precies* het probleem is?

*

In die eerste dagen van de bezetting, in mei 1940, bracht Arnold een bezoek aan de Joodse huisarts Bob Belinfante, een oude vriend in Laag-Keppel. Bij aankomst hoorde hij het nieuws: de dokter had samen met zijn zwangere vrouw een

overdosis genomen. Hij was dood, zij leefde nog (de baby, een meisje, werd acht maanden later dood geboren).

Het aantal zelfdodingen onder Joden schoot omhoog in de meidagen van 1940. Deze mensen begrepen wat hun te wachten stond. Natuurlijk kwam de dood van zijn vriend Bob als een schok voor Arnold, maar hij beseftte toen nog niet ten volle waar de Duitsers toe in staat waren. Zelfs toen een jaar later een andere Joodse vriend, de dorpslager Sam Jacobs, door de *Grüne Polizei* werd meegenomen en twee weken later het bericht kwam 'De Jood Sam Jacobs is dood' kon Arnold het nog niet geloven.

Pas in de maanden erna, in de loop van 1942, begon de waarheid tot hem door te dringen. En kwam hij in actie. 'Heel langzaam kwam bij mij de gedachte naar voren', schreef Arnold, 'dat wij toch niet machteloos stonden tegen al dit geweld van de wrede bezetter, maar dat we meer konden doen dan slechts passief verzet plegen.'⁷

Hij begon met het rondbrengen van illegale blaadjes in Doetinchem en Laag-Keppel en ging al snel over op het doorknippen van kabels van Duitse zoeklichten. Toen de autoriteiten hem in de smiezen kregen, trok hij dwars door Nederland met zijn fiets als enige bezit. Zo belandde hij, in de zomer van 1942, in het Drentse dorpje Nieuwlande, waar hij kennismaakte met de gereformeerde verzetsstrijder Johannes Post.

Ze kwamen elkaar toevallig tegen in de pastorie van het dorp. De lokale dominee had Arnold gevraagd zijn tuin aan te leggen, waarop de christelijke hovenier met communistische sympathieën een zee van oranje bloemen aanplante (Arnold beschikte namelijk ook nog eens over 'tomeloze vaderlandsliefde', aldus een vriend).⁸ Johannes vond de bloemen prachtig en bood Arnold een onderduikplek aan, op voorwaarde dat hij ook zo'n tuin voor hem zou fiksken.⁹

Zo geschiedde. Het duurde niet lang of Arnold werd ingelijfd bij de verzetsgroep van Johannes Post. Sterker nog, hij werd zijn rechterhand. Arnold wist op zijn beurt Johannes te overtuigen van iets wat hij nu zeker wist: de nazi's wilden de Joden uitroeien. En dus begonnen de mannen aan de uitbouw van een van de grootste onderduiknetwerken van Nederland. In korte tijd werd Nieuwlande volgepropt met Joodse 'duikelaars', voornamelijk uit Amsterdam.

Over de organisatie van dit netwerk hebben we een unieke bron: het dagboek van Arnold Douwes. Geheel tegen de regels van het verzet in hield hij namelijk een dagboek bij. Het is, voor zover bekend, het enige directe verslag van een

Jodenredder in West-Europa. Arnold pende 35 notitieboekjes vol, stopte ze in jampotten, en begroef ze in de tuin van zijn geheime onderduikadressen. Na de oorlog typte hij ze uit tot een boekwerk van 247 pagina's. Het resultaat is verbluffend gedetailleerd, en geeft soms zelfs een verslag van uur tot uur.

Over zijn gevoelens heeft Arnold het zelden, afgezien van zijn ergernis over al die 'laffe' landgenoten. Misschien dat zijn dagboek juist daarom zo confronterend is. Het is het verhaal van een man die niet talmde en draalde, die geen smoesjes en excuses verzoon, maar iets *deed*.

Wat maakt een verzetsheld?

In de jaren na de oorlog werd er weinig serieus onderzoek gedaan naar die vraag. Natuurlijk verschenen er geromantiseerde verzetsverhalen, bijvoorbeeld over Johannes Post, die uitgroeide tot een legendarische held.¹⁰ Zulke boeken vonden gretig aftrek, maar voor een kritische reflectie leken de wonden nog te vers. Het goede onder ogen komen was misschien nog wel pijnlijker dan het kwade in de bek kijken, want wie zich verdiepte in de moed van anderen werd ook geconfronteerd met het eigen falen.

Pas in de jaren zeventig kwam het onderzoek naar de psychologie van de verzetsheld echt op gang. Veel van de Jodenredders die door wetenschappers werden opgespoord, spraken toen pas voor het eerst over hun werk tijdens de oorlog. Bescheidenheid was de norm, en was soms zelfs tot beleid verheven. Zo vertelde een Deense verzetsstrijder:

Meteen na de oorlog in 1945 spraken alle leiders af dat alle schuld en eer naar de groep zou gaan. We zouden het niet over specifieke personen hebben. Natuurlijk waren er mensen die achteraf boeken gingen schrijven. Maar iedere keer als iemand iets wilde verifiëren, dan stuitte hij op het solide Deense front van de Deense Vrijheidsraad, die zei: 'Ja, we hebben de sabotage uitgevoerd, maar wie het gedaan heeft, dat zeggen we niet.'¹¹

Een van de pioniers van het nieuwe onderzoeksveld was de Poolse professor Samuel Oliner. Als twaalfjarig jongetje had hij in zijn pyjama toegekeken hoe zijn familieleden in trucks werden geladen. 'Ren weg zodat jij in leven blijft', had zijn stiefmoeder hem op het laatste moment toefluisterd, waardoor Samuel – als

enige van zijn familie – de oorlog had overleefd.

Zijn leven lang bleef Samuel gefascineerd door de mensen die hun leven riskeerden om anderen te redden, zoals de boerin die hem onderdak had geboden. Samen met zijn vrouw Pearl Oliner begon hij in 1982 het 'Altruistic Personality Project' aan de Humboldt State University in Californië. De Oliners interviewden maar liefst 406 Europese Jodenredders en vergeleken hun psychologische profiel met dat van 126 niet-redders die de oorlog ook hadden meegemaakt.

De grootste verrassing? Hoe weinig dat onderzoek opleverde. Achter in het lijvige boek van Samuel en Pearl Oliner staan 70 pagina's aan tabellen waarin de redders met de niet-redders worden vergeleken. Elke keer duikt dezelfde afkorting op: 'ns'. Statistisch niet significant. De helden waren moeilijk te onderscheiden van de gewone stervelingen, wat de vraag oproept: bestond die 'altruïstische persoonlijkheid' eigenlijk wel?

Een verzetsheld kon verlegen of zelfverzekerd zijn, grappig of serieus, jong of oud, gelovig of ongelovig, arm of rijk, links of rechts, en ga zo maar door. De Amerikaanse psycholoog Eva Fogelman, die meer dan driehonderd Jodenredders interviewde, was in de jaren tachtig regelmatig te gast bij ceremonies in Israël waar verzetshelden een onderscheiding kregen. Van een afstandje leek het steeds een willekeurige groep mensen, schreef ze, 'zo willekeurig als een groep treinreizigers die in dezelfde coupé zitten'.¹²

Toch kwamen zowel Fogelman als de Oliners tot een paar voorzichtige conclusies. In de eerste plaats: gevoelens zijn *overrated*. Maar weinig redders zeiden dat ze gedreven werden door een diepgevoeld medelijden. Empathie en moed zijn nu eenmaal twee verschillende dingen: je kunt van alles *voelen* bij het lijden van een ander, maar dat wil niet zeggen dat je ook iets *doet*. Wie beelden van hongerige kinderen ziet op televisie kan een flink bedrag aan een hulporganisatie overmaken. Of je kunt doorzappen. De meesten van ons doen het laatste.

Veel Jodenredders zeiden bovendien dat ze hun emoties onderdrukten, om zo effectief mogelijk te functioneren. 'Gelukkig stonden we nooit lang bij onze gevoelens stil', schreef een kompaan van Arnold Douwes na de oorlog.¹³ 'We waren aan het werk of we sliepen.' Wie in het verzet zat moest jatten en vervalsen, omkopen en manipuleren, inbreken en soms zelfs doden. Je moest vooral goed kunnen liegen – tegen de bezetter, maar ook tegen de mensen die je probeerde te helpen. Arnold loog alles bij elkaar: Joden die twijfelden of ze moesten onderduiken vertelde hij dat het leven in Drenthe zeer comfortabel was, mensen

die onderduikers in huis namen verzekerde hij dat de risico's alles meevielen.

In de tweede plaats, zo viel op tijdens de diepte-interviews, waren veel Jodenredders op dezelfde manier opgevoed. Fogelman schrijft dat ze er de klok op gelijk kon zetten: in vrijwel ieder gesprek ging het op een gegeven moment over een gelukkige jeugd en liefhebbende ouders.¹⁴ Die ouders van de verzetshelden hadden hun kinderen een sterk gevoel van eigenwaarde gegeven en hun geleerd om zelfstandig te oordelen.

Dat wil niet zeggen dat deze kinderen mochten doen wat ze wilden. Integendeel, hun ouders hadden vaak hoge verwachtingen van hen en in de meeste gezinnen waren er duidelijke regels. Maar die regels werden niet op autoritaire wijze afgedwongen. Slechts 1 procent van de Jodenredders die door de Oliners werden geïnterviewd zei dat 'gehoorzaamheid' belangrijk was in zijn of haar jeugd (tien keer minder dan bij de niet-redders).¹⁵ In plaats daarvan stond 'eerlijkheid' centraal en kregen de kinderen steeds uitgelegd *waarom* bepaalde dingen niet mochten, waarbij steeds werd verwezen naar de consequenties voor anderen.¹⁶

Het is onder psychologen geen geheim dat kinderen van autoritaire ouders het later moeilijker vinden om zelf een oordeel te vellen.¹⁷ Juist in oorlogstijd blijkt dat funest, want verzetswerk kan niet zonder eigen moreel kompas. Tegenover de Oliners beschreef een van de Jodenredders zich als 'totaal onafhankelijk en relatief immuun voor de meningen van anderen'. Een ander vertelde dat ze als kind steeds 'te veel vragen stelde' en 'altijd heftig en openlijk aanschopte tegen de Nederlandse Gereformeerde Kerk'.¹⁸

Een bepaalde mate van zelfverzekerdheid is belangrijk om in actie te komen: je moet geloven dat je het verschil kunt maken. Psychologen spreken ook wel van de *internal locus of control*, het gevoel dat je je leven zelf in de hand hebt. Veel verzetshelden ontwikkelden een uitzonderlijk sterke wil in hun kindertijd.¹⁹

Tot slot is er nog de derde en misschien wel opmerkelijkste conclusie van het psychologische onderzoek naar verzetshelden. Mocht je op basis van hun opvoeding denken dat Jodenredders van die liberale types waren, dan heb je het mis. Bij het Nederlandse verzet valt direct op dat zowel de communisten als de gereformeerden flink oververtegenwoordigd waren.

Al vanaf de Februaristaking van 1941 namen de communisten het voortouw. Zo trad meer dan 20 procent van de leden van de Communistische Partij van

Nederland toe tot het verzet (ter vergelijking: voor de gehele Nederlandse bevolking was dit minder dan 0,5 procent).²⁰ Veel van deze communisten hadden al ervaring omdat ze als vrijwilliger in de Spaanse Burgeroorlog hadden gevochten tegen de fascistten. Maar ook de gereformeerden speelden een prominente rol in het verzet. Naar schatting 25 procent van de geredde Joden werd door hen geholpen, terwijl ze slechts 8 procent van de bevolking uitmaakten.²¹ In het oosten van het land werden hele gemeenschappen gemobiliseerd door lokale dominees.²²

Uiteindelijk was het niet de 'redelijke' meerderheid, maar waren het eerder de mensen aan de flanken die in opstand kwamen tegen de bezetter. Ironisch genoeg maakte het daarbij weinig uit of ze christen of communist waren. Let wel: de sterke idealen van deze uiteenlopende Jodenredders gingen dus gepaard met tolerantie voor andersdenkenden. Orthodoxie en onverdraagzaamheid zijn niet hetzelfde. Of zoals een overlevende zei over zijn strenggelovige redders: 'Ze kopen niet bij de in hun ogen te linkse kruidenier, maar ze nemen wel zijn onderduikers over, als onderdeel van de gezamenlijke strijd.'²³

Johannes Post kreeg al snel door dat Arnold Douwes zijn ideale compagnon was. Arnold was niet getrouwd, had weinig te verliezen en bleek voor de duvel niet bang. Johannes testte hem eerst met een paar simpele klussen, zoals het jatten van persoonsbewijzen. Toen dat te makkelijk bleek, nam hij hem mee bij grotere missies: het in de fik steken van een NSB-boerderij bijvoorbeeld, of een overval op een gemeentelijk kantoor.

Tijdens zo'n overval kregen ze meestal geen tegenstand als ze hard genoeg 'In naam der Koningin!' riepen. Maar op een keer ging het mis. In het nabijgelegen dorpje Nieuweroord bleek een NSB'er te werken op het gemeentekantoor. Terwijl Arnold bezig was de bevolkingsadministratie te verbranden, kwam er ineens een ss'er binnen die zijn NSB-vriend wilde bezoeken. Arnold twijfelde geen moment, trok zijn pijp uit zijn binnenzak, wees op de Duitser en schreeuwde: 'Handen omhoog!' De geschrokken ss'er liet zich ontwapenen en had te laat door dat Arnold geen pistool in zijn hand had, maar een pijp.²⁴

In de winter van 1943 moest Johannes verdwijnen uit Nieuwlande, omdat hij inmiddels overal gezocht werd. Vanaf dat moment nam Arnold de leiding over van het onderduiknetwerk, dat hij samen met de Joodse twintiger Max Léons

uitbouwde tot een van de grootste van Europa. Arnold had één stelregel: nooit iemand de deur wijzen. Daarom waren hij en Max voortdurend op zoek naar nieuwe adressen om Joden onder te brengen.

Het leven in het verzet was topsport. Wie het dagboek van Arnold leest, staat versteld van de enorme afstanden die hij dagelijks aflegde op de fiets. Zestien maanden lang, zeven dagen per week, door weer en wind, met regelmatig een onderduiker achterop, fietste hij de binnenweggetjes van Drenthe af om Jan en alleman te vragen of ze plek hadden.

Of nu ja, 'vragen', eigenlijk stelde Arnold geen vragen. Nee was namelijk geen optie. Samen met Max speelde Arnold *'good cop, bad cop'*. Max tastte voorzichtig de mogelijkheden af, en probeerde gaandeweg de tegenargumenten om zeep te helpen. Arnold had een ietwat directere aanpak. Hij schold de ene na de andere boer de huid vol in het plat Drentse dialect dat hij zichzelf had aangeleerd. Vooral voor dominees was hij genadeloos. Die maakte hij uit voor lafaard of, wat ze nog erger vonden, kleingelovige.

Tijdens zijn vele fietstochten met Max barstte Arnold regelmatig uit in tirades over al die laffe landgenoten. Mensen hadden steeds de neiging om naar een ander te wijzen. Konden ze niet naar juffrouw zus-en-zo gaan, die had vast nog wel plek? Of naar die ene boer verderop, die had pas een grote hoeve? Als dat niet werkte probeerden sommigen hem geld te bieden, want alles liever dan een onderduiker.

Wanneer Arnold zulke uitvluchten hoorde, begon zijn bloed te koken. Hij wist wat een weigering kon betekenen. In het voorjaar van 1943 had hij zijn zus Mary gevraagd om voor een paar dagen een zieke onderduiker in huis te nemen. De man zat ondergedoken in een huis waar een bom was ingeslagen, en had nu zo snel mogelijk een nieuwe plek nodig. Mary had geweigerd, waarna de man zichzelf van het leven had beroofd. Arnold was er bitter van geworden, en nog strijdlustiger.²⁵

In Nederland wordt tot op de dag van vandaag gediscussieerd over de vraag of we het *'gewusst haben'*, of we wisten wat de nazi's met de Joden van plan waren.²⁶ Maar wie leest over de mensen die in verzet kwamen, realiseert zich dat er twee vormen van 'weten' zijn. Je kunt iets weten en vervolgens iets doen. Of je kunt iets weten en wegstijgen, omdat je bang bent voor de consequenties van je eigen kennis.

Jodenredders weigerden om weg te kijken. Ze geloofden dat ze het verschil konden maken. Ze zagen zichzelf niet als toeschouwer of als 'radertje in het geheel', maar als mensen met een vrije wil die konden kiezen voor het goede. Ze stelden